

Po stopách Čechů v Jižní Africe

PhDr. Martin Nekola, Ph.D.

Holandsko-východoindická společnost se v polovině 17. století rozhodla postavit zásobovací stanici u mysu Dobré naděje, při dlouhé cestě do Indie. Podíleli se na tom i potomci pobělohorských emigrantů. Vzhledem k příznivému klimatu se zde stále více lidí usídlilo a založilo farmy. Pestrá směsice evropských příchozích, Angličanů, Němců, Holanďanů, Francouzů dala vzniknout komunitě Afrikánců neboli Búrů (dle nizozemského výrazu *boer* označujícího farmáře), kteří postupně kolonizovali oblasti dále na severu. Úkryt před pronásledováním zde nacházeli například francouzští hugenoti. Misijní stanice budovali i příslušníci Moravské církve (*Moravian church*), jejíž počátky se datují do východočeského Kunvaldu do roku 1457. Na dlouhý čas ovšem ustrnula v nečinnosti a byla fakticky obnovena až v roce 1727 v hornolužickém Hernhutu z popudu stoupenců přicházejících z obcí na Moravě.¹ Už za necelou dekádu se objevil jeden z nich, Jiří Šmíd (Georg Schmidt) původem z Kunína, na jihu černého kontinentu a založil tu vůbec první misií Moravské církve. V založené osadě Genadendal působil Šmíd mezi místními Afričany, odborně klasifikovanými jako kmen Khoikhoi. Bílí kolonisté mu dali přezdívku „apoštol hotentotů“ a neměli jej v přílišné oblibě, neboť nepokládali domorodce za lidi a nesouhlasili, aby se učili číst, psát a vyznávat křesťanskou víru. Podle tehdejších zákonů nemohli být křesťané považováni za otroky a tudíž levnou pracovní sílu. Šmídovo snažení se proto neseťkávalo s pochopením a po sedmi letech byl vypuzen. Další misionáři se usadili v Genadendalu teprve v roce 1792 a byli šokováni zjištěním, že i potomci Schmidtových žáků znali evangelium.² Moravští bratři dosáhli značného věhlasu a dnes najdeme v Jihoafrické republice desítky kongregací s bezmála 100 000 členy.³

Ve jménu evangelické Londýnské misijní společnosti (*London Missionary Society*) odjel do Kapska Karel August Pacalt (1773-1818) z Rusku u Hradce Králové. Stal se kočujícím misionářem v několika okresech, než roku 1813 zapustil kořeny v hotentotské osadě Hoogekraal. Naučil místní mnoha řemeslům, vybudoval školu, modlitebnu, zahrady, ovocné sady, rybníky, nádrže a kanály pro zachycování dešťové vody. Získal si renomé v širokém okolí, a když o pět let později zemřel, prosperující obec se přejmenovala na Pacaltdorp.⁴

Prameny se zmiňují o dalších osobnostech. Dobrodruh Čeněk Paclt (1813-1887), jehož noha jako historicky prvního Čecha spočinula na všech obydlených světadílech, se usadil jako

¹ K historii viz WEINLICK, John, FRAND, Albert: *The Moravian Church through the Ages*, Bethlehem 1989.

² K činnosti Jiřího Šmída viz H.C. BREDEKAMP, J.L.HATTINGH (eds.): *Das Tagebuch und die Briefe von Georg Schmidt, dem erstem Missionar in Südafrika, 1737-1744*, Bellville 1981. Srov. MIKUŠOVÁ, Marie: *Africké příběhy*, Akcent, Třebíč 2014, s. 22-27.

³ Za hlavní středisko památek na Moravské bratry v JAR lze dnes označit vesnici Elim v západním Kapsku.

⁴ KUNSKÝ, Josef: *Čeští cestovatelé*, Praha 1961, s. 295-297.

téměř šedesátiletý v Oranžském svobodném státě⁵ a živil se jako hledač diamantů a zlatokop neboli *digger*. V osadě Kimberley spolu s ním dolovali cenné nerostné suroviny také jiní čeští krajánci a v roce 1872 sem zavítal mladý začínající cestovatel Emil Holub (1847-1902). Obě svěhlavé individuality nějaký čas bok po boku prozkoumávaly africkou divočinu, ale pro osobní rozpory se zase vydaly každý vlastní cestou a v dopisech psaných domů se navzájem ostře kritizovaly. Českou veřejnost pak ještě léta bavila slovní přestřelka mezi příznivci Holuba a Paclta na stránkách tisku.⁶

Jistý Vladislav Bouček vlastnil farmu a obchodní stanici (plechové stavení a nádrž na dešťovou vodu) ve Spring Valley v Oranžsku. Předtím se živil lovem a prozkoumával například oblast Albertova jezera na pomezí Ugandy a Konga, kde narazil na cestovatele Henry Stanleyho a chvíli putoval s expedicí. Pozornosti sdělovacích prostředků nešel zejména správce Boučkovy farmy Jiří Viktor Figulus (1858-1927), který během mládí prožitého mezi Búry pracoval i jako elektrotechnik, zámečnick, strojník v cínových dolech, policista či obchodní příručí. Především byl však prokazatelně posledním mužským potomkem Jana Amose Komenského. Jeho předkové z předešlých šesti pokolení pocházeli ze svazku Petra Figuluse Jablonského a dcery „Učitele národů“ Alžběty. Figulus se narodil v příhraničním Frankensteinu v pruském Slezsku, na dohled od Javorníku, a coby dvaadvacetiletý se vydal do afrických dálav. Účastnil se obou búrských válek (1880-1881, 1899-1902), byl zajat v bojích Angličany a na tři roky deportován na ostrov Sváté Heleny. Za první světové války se přihlásil pro změnu do britské armády. Teprve v červnu 1921 zavítal poprvé v životě do Čech, kde za utužování vztahů mezi nevelkou krajanskou kolonií a vlastní obdržel řadu poct, včetně přijetí T. G. Masarykem v říjnu téhož roku. Figulusova dcera začala v Praze navštěvovat školu, on sice ještě na pár měsíců odcestoval zpět do Afriky, nicméně když obdržel lukrativní nabídku zaměstnání na ministerstva obchodu, definitivně se usadil v metropoli na Vltavě.⁷

Podobný příběh měl Pavel Dorník-Plotner (?-?), potomek šlechtické rodiny z Turnovska, která po Bílé hoře emigrovala do Nizozemska a odtud se přestěhovala kolem roku 1760 do Afriky.⁸ Mateřský jazyk si hrdě předávala z generace na generaci. Dorník-Plotner žil se ženou a pěti dětmi mezi Búry v Kimberley v Transvaalu⁹, kde sloužil v ochranném sboru diamantového dolu. Zamlada se účastnil druhé búrské války, v bitvě u Ladysmith byl raněn do hlavy. Do Čech zavítal až jako třicátník v roce 1910, přičemž ohromil pražské intelektuální kruhy a novináře svou perfektní češtinou i láskou k zemi, kterou nikdy předtím nespatriil, ale udržoval o ní povědomí pilnou četbou. Po první světové válce, kde

⁵ Oranžský svobodný stát (Oranje-Vrystaat) byla mezi lety 1854-1902 nezávislá búrská republika se sídlem v Bloemfonteinu. Po druhé búrské válce přestala formálně existovat a roku 1910 se připojila k Jižní Africe. Dnes se jedná o provincii JAR Vrystaat/Free State.

⁶ ŠÁMAL, Martin: *Emil Holub – Cestovatel, etnolog, sběratel*, Praha 2013, s. 165-176.

⁷ Blíže SEIFERT, Augustin: *Za Jiřím Figulusem*; In: Sborník Národní rady československé „Naše zahraničí“, roč. VII, sv. 4, Praha 1927, s. 1-6. Srov. POLAVSKÝ, Arnošt: *J. V. Figulus a jeho africká dobrodružství*, Praha 1928. Drobná Figulusova pozůstalost je uložena v Památníku národního písemnictví.

⁸ Náprstkovo muzeum, Archivní sbírka Krajanství Afrika, inv. č. 26-31, Dorník-Plotner.

⁹ Historické území ohraničené řekami Vaal a Limpopo, od poloviny 19. století fungovala jako samostatná búrská republika. Angličané ji anektovali roku 1877, což mělo za následek první búrskou válku. Transvaal znovu získal formální nezávislost, ovšem britské zásahy do vnitřního dění byly stále silnější, zejména po nálezů zlatých ložisek. Porážkou v druhé búrské válce se Transvaal stal součástí britského dominia Jihoafrické unie.

oblékal důstojnickou uniformu britské armády, převzal také úlohu honorárního konzula a hybatele českého krajanského dění.

Na přelomu 19. a 20. století uvádějí odhady čtyři až pět desítek Čechů v Jižní Africe, především pak v rychle se rozvíjejícím Johannesburgu. Nadále šlo převážně o zlatokopy, hledače diamantů, řemeslníky a obchodníky. Velkými úspěchy v podnikání se však mohli pochlubit kupříkladu čalouník Alois Čech, vinař Bohumil Popr, obuvník Karel Dostál, cukrář Josef Janda nebo Josef Ešner, majitel prosperující čistírny oděvů *Crystal laundry*. Zeměměřič František Churáň prozkoumal jako první vodopády na řece Kunene a pomáhal vytyčit železniční trasy v Jihozápadní Africe (dnes Namibie). Mořic Baňa se syny ve velkém těžil cín ve Svazijsku. Výčet by mohl dál pokračovat. S propuknutím první světové války se ustavilo České národní sdružení¹⁰ v Johannesburgu, které roku 1917 uznalo T. G. Masarykem vedenou Československou národní radu v Paříži za reprezentanta národa a pořádalo spolu se zástupci jihoslovanských národů dobročinné plesy a sbírky na podporu mužů bojujících na frontách. Němci a Rakušané byli internováni, nicméně Slované se mohli vykoupit na svobodu složením kauce. Člen výboru sdružení Václav Majer (či Wrazlaw Meyer) si dal pro zajímavost závazek, že dokud nebude český národ osvobozen od habsburského útlaku, nebude se holit ani stříhat. Holičství navštívil teprve 11. listopadu 1918. Významnou událostí se stalo zahájení provozu Slovanského sokola v Johannesburgu 22. listopadu 1921, který přebíral úlohu krajanské ústředny, neboť sdružení se rozpadlo záhy po naplnění hlavního cíle, vzniku Československé republiky. Část členů přešla do spolku *Slovenska zora*, vedeného Jihoslovany.

V meziválečném období se do Jihoafrické unie přestěhovalo jen pár desítek Čechů. Rolníkům nebylo vystěhování sem doporučováno kvůli vysokým nákladům a náročným podmínkám pro hospodaření. Státní pozemková banka Unie sice poskytovala vysoké úvěry na nákup pozemků na nízké úroky, nicméně i tak byl třeba vlastní kapitál ve výši až dvou tisíc liber šterlinků. Lékaře, architekty a další profese odrazovaly náročné zkoušky a certifikáty a nutnost perfektní znalosti jazyka. Ani během krátkého období hospodářské prosperity v polovině 30. let, kdy se především ve stavebnictví zvýšila poptávka po kvalifikovaných řemeslnících, žádný znatelný příval pracovní síly ze střední Evropy nenastal. Mezi žádané profese patřily také porodní asistentky, švadleny, cukráři a důlní inženýři.

Problematiku přistěhovalectví a pobytu cizinců (ne-britského původu) upravoval zákon o kvótách (Immigration Quota Act of 1930), jenž stanovil pro Československo roční kvótu 50 přistěhovalců. Zákon o cizincích (Alien Act of 1937) zřizoval pětičlenný úřední orgán, tzv. Immigrants Selection Board s pravomocí rozhodovat o přípuštění či zamítnutí konkrétních žadatelů. Ti museli dostát následujícím podmínkám:

„Musí býti zachovalé, musí podle názoru Immigrants' Selection Board takové, aby se staly vítanými občany Unie a v přiměřené době se asimilovaly s jejím obyvatelstvem; nesmí buditi obavu, že budou na škodu hospodářskému nebo průmyslovému blahobytu Unie; dále nesmějí vykonávati povolání, zaměstnání nebo obchod, v němž jest dostatečná nabídka

¹⁰ Drobné spisy sdružení k nalezení ve Vojenském historickém archivu, č. fondu 846, České národní sdružení v Jižní Africe 1914-1919.

místní; musí jimi býti žena nebo dítě mladší 21 let nebo nemajetní nebo starí rodiče nebo dědkové a báby osob v Unii trvale a zákonně usedlých, jimi vydržovány.“¹¹

Cesta trvala lodí buď osmadvacet dní z Hamburku, případně šestnáct z Janova. Po výstupu na pevninu musel každý pasažér složit kauci ve výši 200 liber (zhruba 24 000 Kč), přičemž obnos dostal zpět po dvou letech pobytu či při odjezdu. Domovské právo bylo možno získat teprve po pěti letech, rovněž za vysoký poplatek. Za připomenutí stojí, že přistěhovalce první rok pobytu pozorovala tajná policie. Nechyběli ani provokatéři, často již na lodích, kteří měli za úkol zavčas odhalovat například komunistické buřiče. Kvůli napjaté situaci v Evropě koncem 30. let Unie zaznamenávala také značný příliv židů. Již od přelomu století zde žily početné židovské komunity původem z Litvy, Polska a Ruska.¹² Vlastnily prosperující živnosti a ovládaly maloobchod. Místní nebyli houževnatou konkurencí zrovna nadšení a úspěšně žádali po vládě omezení dalšího přistěhovalectví.

Československý konzulát v George's street v Kapském Městě byl otevřen 12. ledna 1926. S roční přestávkou pracoval i během druhé světové války. V červnu 1941 byl povýšen na generální konzulát.¹³ Vedle toho existovaly ještě honorární konzuláty v největších sídlech: Johannesburgu (1930-39), Durbanu (1928-39), East London (1928-39) a Port Elizabeth (1928-39).¹⁴ Úlohu honorárních konzulů nicméně zastávali Britové a Norové. Vzájemný obchod nehrál významnou roli. Z Československa se dovážel hlavně textil, sklo a Bařova obuv. Opačným směrem putovalo zlato, vlna, kůže, kožešiny a kukuřice. Provoz zahájily filiálky dvanácti velkých firem, například Škodových závodů¹⁵, oděvního domu Nehera, strojíren ČKD, nábytkářské firmy Mücke a Melder, Motokovu, Omnipolu, Kotvy nebo Vítkovických železáren. Bařa otevřel v roce 1938 továrnu v Pinetown severně od Durbanu.¹⁶ Počet zaměstnanců narostl z původních sedmi set padesáti na dvojnásobek, po několik desetiletí závod představoval jeden z největších výrobců obuvi. Teprve v polovině 80. let se koncern rozhodl přestěhovat výrobu do sousedního Svazijska.

Kromě cestopisů nebylo v masarykovském Československu o daleké Jižní Africe mnoho informací. Časopisy jako A-zet, Československý svět, Krajan či brožury Československého ústavu zahraničního občas otiskovaly dopisy krajanů, kteří si vedle přírodních krás všímali zejména rasového rozdělení společnosti, zákazu sňatků mezi bělochy a černochoy, faktu, že každou středu ve velkých městech všichni žijí koňskými dostihy, že mimořádně populárními sporty jsou golf a tenis a že Dračí hory (*Drakensberg*) v některých místech nápadně připomínají Tatry. Češi v Unii byli roztroušeni po malých skupinkách, česká

¹¹ Národní archiv ČR, fond Ministerstvo sociální péče, Informace o vyhlídkách pro vystěhovalce do Jihoafrické Unie, s. 5.

¹² Po skončení druhé světové války hovoří statistiky o 104 000 židů v Jižní Africe, tedy něco málo přes 4% z celkových 2 372 000 bílých obyvatel. V dalších dekáдах se více než polovina židů přestěhovala do Izraele.

¹³ V roce 1958 přesídlil generální konzulát do Johannesburgu a byl zrušen 15. srpna 1963 na základě doporučení rezoluce Valného shromáždění OSN.

¹⁴ Tehdy žilo v Jihoafrické unii šest a půl milionu černochoů a necelé dva miliony bělošského obyvatelstva, z toho asi polovina ve městech. Johannesburg měl celkem 500 000 obyvatel, Kapské Město 292 000, Pretoria 256 000, Durban 255 000, Port Elizabeth 124 000.

¹⁵ Škodovka, respektive její pobočka Skodaworks Company Johannesburg Ltd. se podílela na technické výstavbě na řadě míst Unie. Vedení města Verreniging (Sjednocení) v Transvaalu například pojmenovalo hlavní třídu průmyslové čtvrti Škoda Street.

¹⁶ Detaily k továrně v Pinetown k nalezení v Bata Shoe Company Papers na University of Toronto, karton 126 (BL.53), Bata Pinetown Factory.

škola neexistovala, stejně jako žádný spolek. Jedinou veřejnou událostí, spojenou s Československem, jíž se dostalo pozornosti sdělovacích prostředků, byla v září 1937 smuteční mše, vedená biskupem v johannesburské katedrále svaté Marie, za zesnulého T. G. Masaryka. Teprve 4. května 1938 vznikl na ustavující schůzi v Johannesburgu Československý kroužek (*Czechoslovak Circle/Tsjechoslowakiese Kring*). Tři desítky přítomných delegátů zvolily předsedou Františka Wagnera, jednatelem Antonína Fiksla a shodly se na znění telegramu zasláného do Prahy předsedovi vlády Milanu Hodžovi. Členská základna se brzy rozrostla na sto lidí, většinou z řad obchodníků a živnostníků. Kroužek vydával měsíčník Čechoslovák, měl pobočku i ve městě Gwelo (dnes Gweru) v Jižní Rhodesii. Hlavním iniciátorem krajaňského dění byli honorární konzul a zástupce Škodových závodů Karel Jan Hora¹⁷ a dopisovatel ČTK Karel Soušek. První jmenovaný se také zasadil, aby místní rozhlas *Johannesburg Broadcasting Station* vysílal několik hodin týdně v češtině. Psavý Soušek publikoval četné články o Československu v novinách, od června 1938 začal z vlastních zdrojů vydávat cyklostylovaný časopis *Africký vlastenec*, ale prezentoval jej za oficiální tiskový orgán kroužku, což se setkalo s odporem členů. Zároveň dal dohromady jako vůbec první dvacetistránkovou brožuru v angličtině a afrikánštině o historii krajaňské komunity.¹⁸

Ministři jihoafrické vlády v předvečer druhé světové války James Barry Hertzog a Oswald Pirow byli německého původu a otevřeně sympatizovali s Třetí říší. Ve stopadesátičlenném zákonodárném sněmu (*Volksraad*) i ve vládnoucí United Party byla početná skupina, jež po 15. březnu 1939 žádala, aby okupace Československa nebyla diplomaticky uznána, leč dlouho tahala za kratší konec. Konzul Arnošt Lavante navíc vydal na příkaz z Prahy zastupitelský úřad v Kapském Městě Němcům. Po změnách v kabinetu a nástupu generála Jana Smutse se situace obrátila. Poslanci odmítli neutralitu, Jihoafrická Unie následovala Velkou Británii a 4. září 1939 vyhlásila válku Německu. Českoslovenští státní příslušníci byli úředně považováni za nepřátele¹⁹ a sedm jich dokonce umístily policejní orgány do internace. Je paradoxní, že vynětí ze seznamu nepřátelských národů se dočkali teprve v říjnu 1942. Trvalo ostatně řadu měsíců, než Jižní Afrika uznala československou exilovou vládu v Londýně (11. října 1940) a svolila ke znovuotevření

¹⁷ Strojní inženýr Karel Jan Hora byl vyslaný již před první světovou válkou podnikem Laurin & Klement do Číny a Japonska, kde se zasloužil o popularizaci automobilismu. Zároveň se proslavil jako první český japanolog. Blíže WINKELHOFOVÁ, Vlasta: *První český japanolog a zdatný obchodník*; In: OBUCHOVÁ, Lubica: *Krajané ve starém Orientu* (soubor studií), Česká orientalistická společnost, Praha 2008, s. 100-115.

¹⁸ SOUSEK, Charles J.: *Czechs in South Africa*, Johannesburg 1942.

¹⁹ Úředně byli označeni jako nepřátelští cizinci s říšsko-německým občanstvím získaným anexí (*Hostile aliens, German by annexation*).

konzulátu, pod staronovým vedením Antonína Blahovského.²⁰ O záležitosti několikrát jednal přímo Edvard Beneš s vysokým komisařem pro Jihoafrickou unii Sidneyem Watersonem.²¹

Neblahé dění v obsazené vlasti notně aktivizovalo krajanskou komunitu. Vybralo se několik tisíc liber v rámci Sbirky národního osvobození, zahájené Československým červeným křížem v Londýně, nemálo mužů vstupovalo do jihoafrické armády. Tisk se zmiňoval třeba o případě Vavřína Koníčka, člena katolických misí v Ketmanshoop v Jihozápadní Africe²² nebo jistého Mariana Laudina, původně obchodníka z Plzně, jenž se stal realitním agentem v Port Elizabeth a posléze známou postavou spojenecké špionáže. V hodnosti kapitána sloužil u Union Defence Force - Intelligence Department, jihoafrické vojenské rozvědky.

Československý kroužek neměl dostatek finančních prostředků na podniky širšího rázu, navíc mezi členy rezonovaly osobní a politické a spory, týkající se zejména autority exilové vlády. Moci se navíc ujala „neslovanská“ klika, tvořená českými a sudetskými Němci a Maďary, jež nevybíravě vytlačovala opozici a dokonce odmítla vstoupit do Svazu zahraničních Čechoslováků, kvazi úřadu pro péči o krajany, zřízeného exilovou vládou. Roztříštěnost v komunitě unikátním způsobem komentoval anonymní pisatel z Johannesburgu v otištěném dopise do redakce Afrického vlastence:

„Ctěná redakce, měl jsem tuhle nedávno dosti podivný sen a dovolte, abych vám stručně napsal, co jsem viděl. Snad mně pak někdo bude moci vysvětliti jeho význam. Tak jsem vám viděl neobvyklou spoustu zdejších krajanů v družném kroužku a každý něco dělal a jeden druhému pomáhal. Zdejší česká rybárna začala odebírat pečivo jen od zdejší české pekárny; ta zase brala ryby od té rybárny, obě dávaly prádlo do zdejší české prádelny, všichni se hrnuli k českému řezníku, papírníku, švadleně, ševci, židé začali kupovati české zboží a, světe div se, přestali veřejně němčít a maďarončit. Všichni, kteří své tělesné schránky v nějakém „samohybu“ převázeli, najednou pyšně pouze vůz Škoda proháněli, majíce jeho i své okončetiny Baťa výrobkem opatřeny. Dokonce výbor (pozn.autora: míněn výbor Československého kroužku) začal projevovati skutečnou činnost, židé přestali agitovati a také pro svou vlast hmatatelně něco udělali. Všichni začali odebírat časopis Africký vlastenec a vůbec začala družná nálada, když v tom jsem se probudil a odehnal komára na nose sedícího. Hned jsem si myslil, že to bude nějaký podfuk, a proto se vás ptám, máte-li nějakého snáře, abyste mi to vyložili.“²³

²⁰ Blahovský vedl konzulát v Kapském Městě již od dubna 1931 do července 1937, než se vrátil domů a působil v Černínském paláci. Po okupaci opět odcestoval do Jihoafrické unie a s pověřením „agenta prozatímní československé vlády“ převzal v prosinci 1940 generální konzulát. Spolu s chotí se často dostával do sporů s krajanskou komunitou, která si na pár stěžovala do Londýna. Ve funkci setrval do února 1945, kdy byl vystřídán ing. Františkem Pospíšilem. Následně opustil státní služby a provozoval v Kapském Městě čajovnu. Blíže OLŠA, Jaroslav jr.: *Českoslovenští diplomaté v černé Africe 1918-1955, počátky budování sítě československých zastupitelských úřadů na jih od Sahary*; In: *Mezinárodní vztahy 40, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2005, s. 90-105.*

²¹ Národní archiv ČR, fond Huberta Ripky, MZV – Jižní Afrika, karton 170, Právní postavení čs. příslušníků v Jihoafrické unii, 23. května 1940.

²² Na jihu Afriky působili v té době i další katoličtí kněží: Josef Hylš v Tschauaup a Václav Řehoř v Gabis (Namibie), Josef Maxa v Keimoes a sestra Emanuela Krausová v Pofadder (Jihoafrická unie), Ignatius Arnož v Bulawayo (Jižní Rhodesie), kde roku 1937 převzal biskupský talár.

²³ Africký vlastenec, č.8, Johannesburg, 25. srpna 1939, s. 7.

Rozkol byl završen 9. října 1941, kdy z popudu Karla J. Hory vznikla Beseda – Československé národní sdružení v Johannesburgu. Stalo se tak za účelem zastupovat Čechoslováky na chystané *Liberty Cavalcade*. Mělo se jednat o velký dobročinný bazar, kde zástupci dvaceti čtyř spojeneckých národů měli možnost prezentovat veřejnosti svou zemi původu a prodávat regionální zboží. Výtěžek byl zaslán do Národního válečného fondu generálního guvernéra (*Governor General's National War Fund*), který pečoval o rodiny příslušníků branné moci Jihoafrické unie a válečné invalidy. Protože Československý kroužek záměrně bojkotoval účast a ze strany konzulátu také nepřicházela žádná podpora, Hora se rozhodl zaštitit krajany, nadšené pro věc, novým spolkem Beseda. Bazar se uskutečnil v rozlehlém Zoo parku u břehu jezírka na konci června 1942. Během necelých dvou týdnů jej navštívilo téměř půl milionu lidí. Beseda svépomocí postavila vlastní obdivuhodnou expozici s nápisem *Heart of Europe*. Z dřevěných kulis vytvořená typická vesnička z Moravského Slovácka, v níž nechyběla náves, husy, zvonička, selský dvůr, malované okenice, došková střecha nebo kaplička svatého Václava, představovala české dějiny a kulturu. Krajané v krojích návštěvníkům nabízeli k prodeji vlastnoručně zhotovené pletené dečky, dřevěné ozdoby a hračky. Pultry byly vyzdobeny trikolorou, portréty prezidentů Masaryka a Beneše, reprodukcemi obrazů Josefa Mánesa a Mikuláše Alše, rytinami staré Prahy.²⁴ Dalším zajímavým podnikem byla výstava československého lidového umění v prostorách johannesburské radnice v říjnu 1943, spojená s ochutnávkou párků a piva. Následovaly dobročinné plesy, oslavy 28. října, spojené s koncerty, kladením věnců, projevy politiků a finančními sbírkami, uvedení Prodané nevěsty v opeře, vánoční trh (*Czech Christmas Village Fair*), zádušní mše za oběti vypálených Lidic. V dubnu 1944 se v Pretorii konal Československý týden, opět spojený s ukázkami umění, skla, keramiky, známek, literatury, hudby a filmů. Výdělky byly určeny opět pro Československý červený kříž. Nicméně nadále se prohlubovalo nepřátelství mezi Besedou a Československým kroužkem, členové se navzájem označovali za zrádce a sepisovali udání na policii. Konzul Antonín Blahovský, stojící na straně autoritativního vedení Československého kroužku, opakovaně žádal Londýn o zásah proti rušivým elementům rozdělené komunity. Tyto elementy se ovšem prohlašovaly za pravé Čechy a naopak trvaly na diplomatově odvolání.

Zcela zapomenutou kapitolou, spjatou taktéž s jihoafrickými krajany, zůstává válečná internace několika stovek českých Židů na ostrově Mauricius v Indickém oceánu.²⁵ Koncem listopadu 1940 přistál v Haifě parník *Atlantic* s ilegálními židovskými uprchlíky z Československa, Rakouska a přístavu Gdaňsk. Palestinu spravovalo Britské impérium coby své mandátní území a úředníci přistěhovalectví sem silně limitovali. Uprchlíkům nebylo povoleno vkročit na pevninu, naopak po třech týdnech čekání v přístavu všichni museli přestoupit na loď *Patria*, kterou vojenská plavidla vyprovodila ven ze Středozemního moře a dále do internace na tehdy zapadlý Mauricius. Do tropického vyhnanství směřovalo i 294 československých státních příslušníků (203 mužů, 86 žen a 5 dětí). Ačkoliv obyvatelstvo koloniálního Mauriciu tvořila pestrá etnická a náboženská směs, Číňané, Indové, kreolové,

²⁴ NA ČR, Beseda – Národní sdružení v Johannesburgu 1942-1943, inv.č. 2-52-79, karton 228, Československo na *Liberty Cavalcade* v Johannesburgu, s. 2-5.

²⁵ Blíže NEKOLA, Martin: *Uvěznění v ráji. Válečná internace českých Židů na ostrově Mauricius*; In: Přísně tajně!: literatura faktu (2/2016), Pražská vydavatelská společnost, Praha 2016, s. 54-58.

muslimové, hinduisté i křesťané, Židé z Evropy měli zůstat přísně izolováni od ostatních a neopouštět internaci. Novým domovem se jim stal tzv. Detainment Camps, bývalá věznice pro domorodce u městečka Beau Bassin na západě ostrova, nedaleko od metropole Port Louis. Muži skončili v celách, ženy s dětmi v barácích s plechovými střechami, kde se těsnalo až pětadvacet osob a bylo nesnesitelné dusno. Prvních čtrnáct dní nedostali od vedení tábora moskytiéry, proto asi polovina nově příchozích onemocněla malárií. Padesát lidí také zemřelo na tyfus, kterým se nakazili již na lodi. Rodinní příslušníci měli povoleno stýkat se jen dvakrát týdně na několik minut. Internovaným Čechům židovského vyznání, mezi něž patřil například známý expresionistický malíř Bedřich Meyer, bylo dlouho upíráno spojení s exilovými orgány v Londýně. Teprve když mluvčí skupiny veliteli slíbil, že nebude kontaktovat žádná oficiální místa, ale pouze „vlivné osoby“ s žádostí o zásilku potravin, léků a ošacení, mohli se obrátit na konzula Blahovského do Kapského Města²⁶. Ten zalarmoval exilovou vládu, především ministry obrany, vnitra a sociální péče. Londýn už o internovaných spoluobčanech na Mauriciu věděl, nicméně neměl mnoho možností, jak jim pomoci. Zadržování byli za pokus o ilegální vstup do Palestiny, Britové je odmítali propustit a dočasně nechat na ostrově, protože by neměli jak se uživit. Češi byli vesměs v mladém či produktivním věku a opakovaně ukazovali odhodlání podílet se na válečném úsilí Spojenců, ale jejich prosby a nabídky zůstávaly bez odezvy. Šéf exilové diplomacie Jan Masaryk se pokoušel vyjednat alespoň přesun internovaných do klimaticky trochu příhodnějších podmínek, například do Severní Rhodesie (dnešní Zambie), ale iniciativa se pokaždé zadržela na neochotě Britů akci spolufinancovat. Jediné pravidelné lodní spojení z izolovaného ostrova mířilo pouze do Durbanu. Navíc v cestě ležící francouzský Madagaskar byl věrný proněmeckému vichistickému režimu a v okolních vodách operovaly nepřátelské ponorky. Internovaným zoufale chyběly léky a potraviny. Na celém ostrově se prohlubovala ekonomická krize, jídla se nedostávalo ani místnímu obyvatelstvu. Britská administrativa proto nařídila na pětinu všech plantáží s cukrovou třtinou pěstovat kukuřici a sladké brambory. Internovaní byli odkázáni na tyto plodiny, dále také na maniok a búrské oříšky. Rostla jejich závislost na prostředcích a zásobách, zasílaných sionistickými spolky a humanitárními organizacemi. Československý červený kříž například v prosinci 1942 zaslal 100 liber, které ovšem neoprávněně zadržoval britský velitel tábora. Zřídil sice jakýsi podpůrný táborový fond, z něhož ovšem na každého Čecha vycházely pouhé tři rupie, v přepočtu okolo třiceti korun. Neocenitelným pomocníkem se ukázal jistý Jiří Kaps, který v Port Louis vedl Bařovu prodejnu. Za vlastní prostředky často nakupoval na trhu jídlo a přivážel jej krajanům. Velmi pomáhali také jihoafričtí Češi, kteří „Mauritiánům“ zasílali ošacení, ložní prádlo, obuv a dětskou výbavu.²⁷ Generální konzulát v Kapském Městě neúnavně a zatím marně vyřizoval víza do Palestiny.

Měsíce pomalu utíkaly, v internovaných narůstala nejistota, ve vzduchu se rovněž vznášela hrozba japonského útoku na ostrov. Mnoho mužů odešlo sloužit do československé zahraniční armády, nicméně počátkem roku 1944 pobývaly v Beau Bassin ještě necelé dvě

²⁶ NA ČR, Ministerstvo vnitra Londýn, inv.č. 2-79-2, karton 265, Internovaní čsl. občané na ostrově Mauritius, s.1-2.

²⁷ NA ČR, Ministerstvo vnitra Londýn, inv.č. 2-79-1, karton 265, Zpráva ministerstva sociální péče, Internovaní na Mauriciu, 25. června 1943.

stovky českých Židů. Zoufalý dopis jednoho z nich otiskl 23. února 1944 časopis Čechoslovák v Johannesburgu:

„Jsme zde skutečně nyní jako vězni v našem táboře bez jakékoliv možnosti dostat se do města nebo k moři. Všeho všudy snad jednou za dva měsíce máme možnost za dozoru podívat se autobusem na pláž. Působí to na nás velmi tíživě a je to pokořující. Před třemi lety bychom se byli nenadáli, že zde zůstaneme tři roky a před dvěma roky jsme nemyslili, že náš stav se tak zhorší. V jídle jediné zlepšení nastalo u chleba, kde dostáváme 375 gramů, jinak se vše zhoršilo. Naše obvyklá strava je zde rostlá zelenina, obzvláště sladké brambory a zelí. Dle mého názoru je nemožné žít na těchto přídělích, přes všechny úřední kalkulace v ohledu vitamínů a proteinů. Východiskem je nakoupit si vlastní jídlo nebo trpět hladem a podvýživou. Těch však, kteří dostávají peněžité příspěvky zvenčí nebo si mohou přivydělat, je málo. Chápeme, že naše nedostatečné stravování je zaviněno všeobecnou potravinovou situací na Mauriciu, ale nevíme, proč tím máme trpět my, kteří jsme se nikdy nedožadovali, abychom byli vyvezeni na Mauricius a drženi zde ve vězení. Musíme děkovat pouze dobrým zprávám ze světa, které udržují naši morálku. Abychom nezapomněli, v roce 1943 narodilo se našim lidem zde sedmnáct dětí.“²⁸

Mauricijská anabáze překvapivě trvala až do srpna 1945, tedy několik měsíců po skončení války v Evropě. Teprve tehdy Britové na mezinárodní nátlak vypravili z ostrova loď do Palestiny, kde se uprchlíci mohli, s pětiletým zpožděním, usadit. Z československých židů se jen zlomek rozhodl vrátit domů.

Po druhé světové válce žilo podle hrubých odhadů v Jihoafrické unii okolo 140 krajanů, především příslušníci svobodných povolání, dělníci, živnostníci a několik málo farmářů. Mezi lákadly pro nově příchozí nadále dominovala vidina pohádkových zisků z těžby zlata. Nejmenovaný krajan napsal v prosinci 1946 do libereckého deníku Stráž severu:

„Proč lidé do Johannesburgu přišli, když zde podnebí není zrovna příjemné a krajina je pustá. Inu, přišli se klanět zlatému teleti. Zlato je to, které dalo vzniknout Johannesburgu, dnes s nějakými 750 000 obyvateli všech pletí. Číňané zde totiž také jsou. Původně se zlato dolovalo pouze v Johannesburgu a v jeho nejbližším okolí, dnes však se zlaté doly táhnou v pruhu nějakých 120 km směrem východním i západním. Zlato se dnes již nenachází na povrchu nebo v písku jako kdysi se rýžovalo na Otavě za blahých časů Království českého. Zlato je obsaženo v tvrdé křemičité rudě, v malých zrnkách pouhým okem neviditelných...“²⁹

Nedobré vztahy uvnitř komunity, především v Johannesburgu, přetrvávaly, ale emoce již nebyly tak vyhocené jako v předchozích letech. Mezi nejznámější postavy patřil činorodý předseda Besedy a restaurátér Ladislav Závičák, ředitel Baťovy továrny v Natalu Zdeněk Nosek, zástupce Škodovky Richard Herdan, literární kritik, profesor umění a přední znalec díla Franze Kafky, s nímž se osobně znal, Leopold Kreitner, krasobruslařka a reprezentantka Československa na olympiádě v Berlíně v roce 1936 Zdena Porgesová, řezník Josef Málek, trader a učitel Vítězslav Tomeš, chemický inženýr Oldřich Vraný, jenž nedaleko přístavu

²⁸ NA ČR, Ministerstvo vnitra Londýn, inv.č. 2-79-1, karton 265, Čechoslovák, tiskový orgán Československého kroužku v Johannesburgu, č.2/1944, s. 4.

²⁹ PATZOVÁ, Dagmar: Češi pod horkým sluncem Afriky, Stráž severu 295/1946, 25. prosince 1946, s. 3.

Saldanha pomáhal budovat strategický průmyslový podnik, Václav Valenta, který v borových hájích Transvaalu ve velkém pěstoval a prodával houby přivezené z Čech, obchodník a majitel Anglo-Czech Sales Company Otto Katz nebo Marie Mesones, vlastníci populární restaurant London Fish & Chip Shop v Moravia House a zároveň farmu, kde zaměstnávala italské válečné zajatce. Jednoho si později vzala za manžela.³⁰ Směsice jihoafrických Čechů byla vskutku pestrá, jak během pobytu v zemi od 30. dubna 1948 do 26. června 1948 hlásili ve svých rozhlasových reportážích také cestovatelé Jiří Hanzelka a Miloslav Zikmund.³¹ Po komunistickém puči v únoru 1948 rozšířili řady krajanů další příchozí, počátkem padesátých let shodně žilo v Johannesburgu i Kapském Městě okolo 200 Čechů, nicméně vazby již nebyly tak silné a lidé se téměř neznali. Zajímavý byl případ Jana Třebického, který od února 1947 zastával funkci generálního konzula, v únoru 1949 nereagoval na výzvu ministerstva zahraničí k návratu do Prahy, složil úřad a zůstal v Jihoafrické unii jako soukromá osoba. Konzulát příštích šest (!) let řídila pouze administrativní síla, správce Bartošek. Dlouhá absence akreditovaných diplomatů souvisela s politickou situací. Za nacionalistické vlády Daniela F. Malana (1948-1954) byla přijata většina segregáčnických zákonů, stejně jako došlo k zákazu Komunistické strany (*South African Communist Party*) a uvěznění vedoucích funkcionářů na základě zákona *Suppression of Communism Act 44*, platného od 17. července 1950. Konzulát v pravidelných hlášeních do Prahy uváděl koncem 50. let okolo tisícovky krajanů (Čechů i Slováků), ale připouštěl, že s nimi neudrhuje téměř žádné styky, protože o to oni nejvíce zájem.³² Československý kroužek i Beseda Johannesburg sice nadále existovaly, ale schůze se konaly jednou dvakrát do roka a měly charakter pouhého přátelského posezení. Zpráva Československého ústavu zahraničního označovala oba spolky za reakční a ostře zaměřené proti lidově demokratickému zřízení.³³ Na výzvu konzulátu, kdo by chtěl zadarmo odebrat československý tisk, se přihlásilo jen několik málo zájemců. Vztah ke komunistickému režimu mezi krajaný převažoval negativní a konzulát si stěžoval, že těch několik „pokrokových“ se téměř neprojevovalo. Kvůli silicímu apartheidu se na mezinárodní scéně prohlubovala izolace Jihoafrické republiky.³⁴ Československá socialistická republika zrušila svůj generální konzulát k 15. srpnu 1963 a 20. června následujícího roku zakázala veškerý vzájemný obchod. Československo vyváželo na jih Afriky zejména textil, sklo, bižuterii, galanterii, obráběcí stroje, smaltované zboží, ocel, opačným směrem putoval azbest, kůže, vlna, manganová ruda, dřevo a jiné suroviny.³⁵ Uzavřený československý generální konzulát v Johannesburgu byl vůbec posledním zastupitelským úřadem sovětského bloku.³⁶

³⁰ E-mail Petera Henmana-Laufera autorovi, 21. července 2015.

³¹ Muzeum jihovýchodní Moravy Zlín. Archiv Hanzelky a Zikmunda, Cestovní deník, 1. Cesta, sign. 4086-1.

³² Archiv ministerstva zahraničních věcí, TO-O 1945-1959, Jihoafrická republika, Zpráva o československých krajaných v Jihoafrické unii, 6. května 1959, s. 1.

³³ NA ČR, ČÚZ, Afrika 1947-1967, Celkový přehled krajanského života v Africe, 28. ledna 1952.

³⁴ Název se změnil z Jihoafrické unie po referendu konaném 31. května 1961.

³⁵ VRANÝ, Jan: *Význam honorárních konzulátů zastupujících obchodní a hospodářské zájmy Československa v meziválečném období v rozvojových zemích (zvláště v jižní a východní Africe)*; In: Dobré dílo českých rukou. Sborník první části poznatků shromážděných na půdě kontinentů o působení našich vědců, odborníků a humanistů v zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky ve 20. století, ale i dříve, určený k inspiraci a poučení nám všem, Dar Ibn Rushd, Praha 2001, s. 113.

³⁶ ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2007, s. 99-101.

Nepřekvapí, že nejmasivnější přistěhovalecká vlna Čechů a Slováků do Jihoafrické republiky následovala po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Země byla mezi emigranty populární. Zatímco na povolení vycestovat do jiných destinací se v uprchlických táborech čekalo dlouhé měsíce, JAR potřebné administrativní úkony zpravidla vyřizovala v horizontu několika týdnů. Do léta 1969 evidovala jihoafrická ambasáda ve Vídni na 5000 československých žádostí o vystěhování. Mnozí byli vyřazeni pro nevyhovující profil a chování, ale přesto se v Pretorii nakonec usadilo asi 1400 lidí, v Johannesburgu kolem 2000 a zbytek v dalších městech.³⁷ Jihoafrické úřady preferovaly mladé rodiny, případně mladé muže s technickým vzděláním. Vítáni byli také lékaři, chemici, ekonomové či vodohospodáři, kteří se mohli od počátku těšit na slušné platové podmínky a brzké hmotné zajištění. Naopak svobodným ženám byl přístup zcela zapovězen, mnoho jich proto narychlo vstupovalo do manželského svazku, aby jej záhy po příjezdu do JAR zase opustilo.

Jihoafrická vláda se zachovala velmi štedře. Uhradila letenky a tři měsíce platila stravu, jazykové kurzy angličtiny a afrikánštiny³⁸ a ubytování v hotelích, než si uprchlíci našli zaměstnání. Podobně velkoryse pomáhala asi 3000 Maďarů, kteří se rozhodli usadit zde po Sověty rozdrčeném povstání na podzim 1956. V začátcích každý vstřebával klimatický a kulturní šok, avšak čeští starousedlíci, zejména rodiny baťovců a škodováků, prokázali velkou míru empatie a nabídli krajanům pomocnou ruku. Připravili dárky, pomáhali v jednáních s úřady, skládali zálohy na byty, aby mladé rodiny měly kde důstojně bydlet, ve velkém dávali práci. Mnoho lidí ve své firmě například zaměstnal architekt a stavitel František Kosina z Kuřimi, který žil v Johannesburgu od 50. let.

Čeští nováčci v Jihoafrické republice se museli vyrovnávat s rasovou segregací. Černoši³⁹ je oslovovali „boss“ a „madam“, ale často se s nimi prý dalo komunikovat snáze a otevřeněji než s některými příliš vážnými, bigotními a lehce nadutými Afrikánci s farmářskou mentalitou, kteří se pro Čechy typicky stali terčem posměchu a vtipkovaní.⁴⁰ Spokojenost s rychle se zlepšujícím sociální statusem a dobrým zaměstnáním u krajanů přehlušila kritické vnímání viditelných nedostatků jihoafrického uspořádání společnosti. Postupem času Češi převzali, bezpochyby i na základě vlastních trpkých zkušeností, většinu zažitých předsudků:

„Myslím, že mezi nejcharakterističtější rysy černochoů patří: jsou zákešní, zrádní, nevděční, lžou a kradou jaksi samozřejmě, to už k nim právem patří. Černoch, jakkoliv povahově dobrý, nevyvíká spolehlivostí. Přejde chvíle, kdy na obrtlíku zradí své živitele. Je jedno, jsou-li k němu dobří nebo zlí. Ačkoliv černoch si více váží těch přísných. Dobré a povolné má za hloupé a za zády se jim vysmívá. (...) Mnohdy ani s příslušníky jiných kmenů nemluví. To je rasismus, kam se na ně hrabeme! Černoch má na něco výbornou paměť. Jestliže na někoho zanevře, pamatuje si to moc dlouho a po čase udělá nějakou neplechu. Co

³⁷ Výzkum mezi pěti desítkami rodin uprchlíků z posrpnové vlny v JAR prováděl v letech 2004 a 2007 pracovník Etnologického ústavu AV ČR PhDr. Stanislav Brouček, CSc. Dle vlastních slov disponuje nahrávkami všech rozhovorů, foto a video dokumentací. Blíže BROUČEK, Stanislav: *Historie a vzpomínky na vlastní minulost: (s ohledem na výpovědi českých předsídlenců v Jihoafrické republice)*; Národopisná revue 20, č. 1/2010, Národní ústav lidové kultury, Strážnice, s. 20-29.

³⁸ V Jihoafrické republice žily desítky tisíc Němců, jen v Pretorii až 80 000. Šanci získat rychleji práci tak měli krajané se znalostí němčiny, což u starších ročníků nebyl takový problém.

³⁹ Vedle pejorativního *kafři* se mezi krajané vžilo neméně urážlivé označení *čerti* pro lidi tmavé barvy kůže.

⁴⁰ Rozhovor autora s Petrem Šťastným a Editou Blochovou dne 15. ledna 2015.

*se však práce nebo dodržování příkazů týká, moc se jim hodí zapomínání. Mohou zničit a také ničít vše, s čím pracují. V práci jsou nesmírně pomalí...*⁴¹

Na stránkách exilového tisku se občas objevily polemiky, v nichž například krajané z Toronta kritizovali své protějšky z Johannesburgu, jak mohou s čistým svědomím žít v otevřeně rasistickém státě. Na nový komfortní život na jihu Afriky v roce 1969 vzpomínal o necelé dvě desetiletí později Jindřich Stikarovský:

*„Když jsme před šestnácti lety vyklopýtali z letadla South African Airlines na betonovou plochu letiště Jana Smutse v Johannesburgu, byl tenkrát opravdu svět jako květ a jihoafrická měnová jednotka rand měla ten nejtvrďší světový kurs. Za jeden rand bylo v každé bance směněno třicet devět rakouských šilinků, přes pět západoněmeckých marek a dokonce všemocný dolar stydlivě pokulhával. Když jsme se během několika týdnů zapojili do pracovního procesu, průměrný výdělek na měsíc činil 200 až 300 randů, podle kvalifikace a mnohdy i štěstí jednotlivce. Když jsem si například já přepočítával svůj hrubý měsíční plat na rakouské šilinky, vyšla mi suma, nad kterou se mi bez přehánění zatočila hlava. A k tomu, hned první procházky ulicemi Johannesburgu dávaly tušit, že jsme pravděpodobně narazili na zemi zaslíbenou. Dvacítka cigaret asi 22 centů, celé pečené kuře bratru za 50 centů, ubytování v podnájmu s celým zaopatřením, tedy i praním a vynikající stravou za 30 randů. Pánský vlněný oblek kolem 30 randů, boty nejdražšího stylu 8 až 12 randů a měsíční nákup veškerého zboží do domácnosti, včetně masa, sýrů, toaletních potřeb, piva a cigaret od 40 do 50 randů. Rodinné domky se inzerovaly už od 7000 randů, za 15 000 byl velice slušný dům se dvěma garážemi a pěknou zahradou, a kdo si troufнул na 25 až 30 000, to už byla opravdu rezidence s tenisovými kurty a velkým bazénem. Práce bylo dost a dostat slušné zaměstnání nebylo pro každého Čecha či Slováka problém. Kdo uměl aspoň trochu makat a vyznal se ve svém oboru, neměl žádných důvodů ke starostem. Psal se rok 1969 a jihoafrické sluníčko láskyplně opékalo pobledlé tváře budoucích Jihoafričanů, jejichž kolébka stála v Praze či v Levoči...*⁴²

V komunitě Čechů posrpnové vlny figurovalo několik úspěšných průmyslníků. Luděk Mareš byl pověřen funkcí ředitele dvou platinových dolů, Václav Kunft založil konstruktérskou firmu *Praga – Technical Services and Manufacturers*,⁴³ důlní inženýr Julius Tellingner z Karlových Varů se vypracoval na ředitele zlatého dolu v Krondaalu. V důchodu si tam pořídil pštrosí farmu.⁴⁴ Připomenutí je hodno více jmen. Tellingnerovu choť, operní pěvkyni Jarmilu, si všichni pamatují jako obětavou pomocnici a hybatelku krajanského života. Docent jaderné fyziky Vladimír Hnízdo léta působil na univerzitě Witwatersrand. Major Vladimír Drážník byl šéfkapelníkem jihoafrického armádního sboru. V buši mezi „nebeskými lidmi“, jinými slovy v kmeni Zulu, střídavě čtyři dekády žil páter Zdeněk Čížkovský.⁴⁵ Zároveň sloužil mše v Durbanu, Johannesburgu a Pretorii pro českou komunitu, oddával české páry a pokřtil na 500 českých dětí, organizoval protestní pochody ke „dni hanby“, tedy výročí 21. srpna, pořádal taneční zábavy, dětské dny, mikulášské besídky a různé

⁴¹ ULČ, Ota: *Bez Čedoku po Jižní Africe*, Sixty-Eight Publishers, Toronto 1988, s. 79-80.

⁴² STIKAROVSKÝ, Jindřich: *Jižní Afrika a dnešní imigrace*; In: Našinec 1, září 1983, s. 19.

⁴³ BROUČEK, Stanislav: *Václav Kunft*; In: Krajanské panorama 2/2007, s. 1-3.

⁴⁴ OLŠER, Břetislav: *Češi v zemi zlata, platiny a diamantů*, Agave, Český Těšín 2001, s. 38-39.

⁴⁵ Blíže k Čížkovského jihoafrické duchovní misi viz ČÍŽKOVSKÝ, Zdeněk: *V Africe mi říkali Sipho*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2003; srov. PALÁN, Aleš: *Než krokodýl spolkně stín: Čtyřicet let Zdenka Čížkovského v Jižní Africe*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2005.

semináře, asistoval krajanům ve styku s úřady, řešil jejich problémy v zaměstnání, půjčoval peníze potřebným. Od roku 1969 také vydával Jaro – Měsíčník Čechů a Slovák v Jižní Africe, v němž se vedle úvah, statí, politických komentářů o světovém dění objevovaly i úryvky klasické české literatury, výklady Bible pro mládež, anekdoty a cestopisné črty. Po páteru Čížkovském převzal časopis roku 1974 Zdeněk Buriánek v Hillbrow. Jaro zaniklo pravděpodobně počátkem 80. let.⁴⁶

Důležitou roli hrál Sokol.⁴⁷ Při neexistenci diplomatických styků sloužili činovníci tělovýchovné jednoty coby spojovací článek mezi krajaný a jihoafrickou administrativou. Není bez zajímavosti, že zatímco v Jižní Rhodesii založili baťovci Sokol již v roce 1947⁴⁸, vznik Sokola Jižní Afrika se datuje až k 16. únoru 1972, v den 110. výročí založení Tělocvičné jednoty pražské.⁴⁹ Johannesburgské pokračovatelce se zanedlouho podařilo získat více než stovku členů. Vedle pravidelných cvičení pořádala dětské sportovní dny, závody, výlety a společenské akce včetně přednášek, filmových a divadelních představení, šibřinek, barbecue, volby královny krásy, výuky češtiny. Sokolové stáli za petičními akcemi, manifestacemi proti komunistickému režimu v Československu.⁵⁰ V roce 1985 se Sokol rozštěpil kvůli vnitřním sporům a menší skupina nespokojených členů založila novou jednotu Springbok (antilopa skákavá).

Nazrála doba pro obnovení spolku, který by zastřešoval všechny Čechy a Slováky v Jižní Africe. Iniciativy se ujal Jiří Troják, vystudovaný chemik, žijící v Pretorii. Když se v létě 1983 blížilo patnácté výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa, vyhledal spolu s manželkou a několika přáteli v telefonním seznamu česky znějící jména. Všem zaslal pozvánku na společenský večer v Pretorii. K velkému překvapení se dostavilo přes 600 hostů. Krajané, kteří se po léta nestýkali, ukázali mimořádné odhodlání být znovu v pravidelném kontaktu. Troják tedy hned v září 1983 začal vydávat měsíčník (a později už jen občasník) Našinec. Časopis dosáhl nákladu 1200 výtisků, přičemž 1000 putovalo do schránek abonentům v Jihoafrické republice a zbytek do dalších třinácti zemí. Počátkem následujícího roku Troják svolal do Cofee Bean v Pretorii, mezi Čechy přezdíváné restaurace „U Amálky“, krajaňskou schůzi, na níž byly načrtnuty základy nového uskupení. Rada Čechů a Slováků v Jižní Africe oficiálně vznikla roku 1986, byť přípravný výbor se poprvé sešel již v květnu 1984. Každoročně organizoval reprezentační ples, kam byli zváni i zástupci jihoafrické vlády. Mezi další oblíbené aktivity patřily fotbalové a tenisové turnaje či unikátní mistrovství Afriky v mariáši. Jiří Troják založil také bohatou videotéku s filmy a pořady československé provenience. Po sametové revoluci na dálku vyřizoval s pražskými úřady potřebná povolení pro asi šest stovek jihoafrických Čechů, kteří zatoužili po návštěvě příbuzných, respektive přímo po návratu domů.⁵¹ Uvnitř Rady narůstaly rozpory mezi

⁴⁶ FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří, PŘIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika, Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků, vydávaných po roce 1945*, Ježek, Praha 1999, s. 94.

⁴⁷ Činnosti jihoafrického Sokola se věnuje nepublikovaná magisterská práce Mgr. Šárky Vašíčkové „Sokolské hnutí v životě československé emigrace po 2. světové válce na příkladu Austrálie a Jihoafrické republiky“, Fakulta tělesné výchovy a sportu, Univerzita Karlova, Praha 2007.

⁴⁸ Blíže NA ČR, fond Československá obec sokolská, karta 356, Zahraniční jednoty 1939–1949, Gwelo.

⁴⁹ Slovanský Sokol existoval v Johannesburgu již po první světové válce. Byl založen v listopadu 1921, jeho dlouholetým předsedou byl Chorvat Čekalović a mezi členy pochopitelně figurovali také Češi a Slováci.

⁵⁰ Blíže Archiv ministerstva zahraničních věcí, Odbor kulturních a krajaňských vztahů, neutříděný fond JAR.

⁵¹ Rozhovor autora s Jiřím Trojákem, 14. března 2015.

českými a slovenskými zástupci, novou situaci ve vzájemném vztahu přinesl také pád železné opony a rozdělení republiky.

Sama Jihoafrická republika prošla počátkem 90. let hlubokými politickými a společenskými změnami. Pád apartheidu, první svobodné volby, amnestie pro 57 000 politických vězňů, rozsáhlá pozemková reforma, znárodnování a téměř tři desetiletí vězněný Nelson Mandela v čele státu. Krajané nenahlíželi na dění s přílišnými sympatiemi. Nárůst pouličního násilí, kriminality a politické nestability přiměl okolo 1500 Čechů a Slováků k vystěhování se, byť tehdy platné zákony umožňovaly vyvézt ze země jen omezenou hotovost a majetek. Roku 1991 byly navázány diplomatické styky mezi Československem a JAR, proběhly státní návštěvy a obnovil se vzájemný obchod.

Dnes nemají české turistické kanceláře, nabízející v katalozích Krugerův národní park, Stolovou horu nad Kapským městem, Mys Dobré naděje nebo Blyde River Canyon, o zákaznicky nouzi. Málokterý Čech, který přijede obdivovat magickou zemi na cípu černého kontinentu, však ví o tamní bohaté krajanské historii. Snad tento příspěvek alespoň částečně napomohl poznání málo známého tématu.